

T&T KLASSIEKEN / VERTAALDE TEKSTUITGAVEN

Middeleeuwen

Karel en Elegast

Beatrijs

Lanseloet van Denemarken (gevolgd door die Hexe)

Mariken van Nieumeghen

Lanceloet en het hert met de witte voet

Elckerlijc

Esopet

Esmoreit / Lippijn

Roelandslied

Tprieel van Troyen

Van den vos Reynaerde

Vijf sotternieën

Gloriant

Floris ende Blancefloer

Renout van Montalbaen [De vier heemskinderen]

De borchgravinnen van Vergi

Esbatement van den appelboom

De reis van Sint Brandaan

Theophilus

Zeventiende eeuw

G.A. Bredero, De klucht van de koe

G.A. Bredero, Spaansche Brabander

G.A. Bredero, De klucht van de meulenaer

G.A. Bredero, Sijmen sonderoeticheyt

P.C. Hooft, Warenar

J. Cats, Het Spaans heidinnetje

J. v.d. Vondel, Gijsbrecht van Amstel

J. v.d. Vondel, Joseph in Dothan

VAN KLASSE (18e t/m 20e eeuw)

Proza van Klasse, bloemlezing 18e/19e eeuw

P. Langendijk, Het wederzijds huwelijksbedrog

P. Langendijk, Don Quichot op de bruiloft van Kamacho

A.C.W. Staring, Jaromir / Marco

E.J. Potgieter, Jan, Jannetje en hun jongste kind

J.J. Slauerhoff, De laatste reis van de Nyborg

Kijk voor het actuele aanbod en het plaatsen van uw bestelling op www.taal-teken.nl

KAREL EN ELEGAST

De *Karel en Elegast* is onze enige volledig overgeleverde *voorhoofse* ridderroman.

Voorhoofs, omdat - in tegenstelling met de iets jongere *hoofse* ridderromans - elementen als bruto geweld, krijgshaftigheid en trouw aan de leenheer in dit type ridderroman de boventoon voeren. Omdat in deze voorhoofse vertellingen de Frankische ridderwereld centraal staat, en dan vooral Karel de Grote met de zijnen, worden ze ook wel *Frankische ridderromans* of *Karelromans* genoemd.

Bij het lezen van deze ridderromans moet bedacht worden dat de verhalen rond Karel de Grote (± 800 n. Chr.) eeuwenlang mondeling werden doorverteld voordat ze omstreeks 1200 n. Chr. op schrift werden gezet. De romans geven hierdoor uiteraard geen historisch betrouwbaar beeld van Karels tijd en lotgevallen.

Allerlei elementen zijn in de tussenliggende periode ingeslopen. Gebeurtenissen die toegeschreven moeten worden aan andere figuren (b.v. Karels zwakkere voorgangers en opvolgers) worden op Karel de Grote geprojecteerd. Algemeen bekende verhalen en motieven (zoals Elegast als sprookjesachtige meesterdief) worden ingevoegd. In de beschrijvingen van handelingen, levensgewoonten, omgangsvormen, kleding, bewapening e.d. zal een beeld gegeven worden van de werkelijkheid zoals die was in de tijd van de verteller en niet in die van Karel. Zo zal in de loop der eeuwen ook de christelijke levenssfeer in de romans nadrukkelijker zijn geworden.

In de *Karel en Elegast* speelt het christelijk geloof een wel zeer duidelijke rol:

- Karel de Grote, die vol onbegrip is over het bevel uit stelen te gaan, gehoorzaamt toch als God hem voor de derde keer maant;
- God leidt Karel onopgemerkt uit het kasteel;
- als Karel, eenmaal buiten, God om bescherming vraagt, verschijnt Elegast als onmisbare gids;
- voor het godsgericht - een oud Germaans gebruik - bidt Elegast uitvoerig en de slechte Eggeric juist niet;
- als het gevecht tussen Elegast en Eggeric te lang duurt, verzoekt Karel God de strijd te beslissen;

- in het gehele verhaal wordt God voortdurend aangeroepen.
Maar vooral: God laat het hele gebeuren afspelen om Karel de Grote het verraad tijdig te laten ontdekken.

Het centrale motief in dit verhaal is de trouw aan de leenheer als belangrijkste ridderdeugd. We zien dat Elegast, ondanks het feit dat hij door Karel vogelvrij is verklaard - terecht of ten onrechte, daarover bevat de tekst een opmerkelijke tegenstrijdigheid - het vanaf het eerste moment voor de koning opneemt.

Als Karel, die zich dan Adelbrecht noemt, voorstelt bij de koning te gaan stelen, weigert Elegast verontwaardigd. Als Karel het verraad van Eggeric wil wegzuiven met '*Als de koning sterft, dan is hij dood*', reageert Elegast woedend. En aan het eind van het verhaal zet hij zijn leven op het spel om de eer van zijn vorst te verdedigen.

Elegast is, ondanks zijn gemakkelijke toverkunst en zijn gedwongen struikrovers, de rechtschapen ridder. De beloning volgt: volledig eerherstel en een familieband met de koning. Het zonder meer weggeven van de weduwe van Eggeric geeft hierbij de onbelangrijke positie van de vrouw in de voorhoofse epiek goed weer. Eggeric is daarentegen het toonbeeld van de ontrouwe ridder. Hij, als bevoorrecht leenman, zou immers meer dan iemand anders trouw aan de koning moeten zijn. Maar juist hij organiseert een samenzwering om Karel op verraderlijke wijze te vermoorden, en dieper kan een ridder toch eigenlijk niet zinken. Zijn straf is dan ook niet gering: hij wordt in de tweekamp gedood en daarna - eerloos - gehangen!

De oude tekst

De onbekende dichter van het oorspronkelijke Karel ende Elegast verhaal was naar alle waarschijnlijkheid een Vlaming. Over de datering van deze - niet bewaard gebleven - aanvangstekst bestaat geen eensluidende mening. Op grond van het voorhoofse karakter en het veelvuldig gebruik van het oude drie-heffingenvers (= drie ac-centen per versregel) plaatsen sommigen het in het eind van de twaalfde eeuw. Anderen kiezen door de nadrukkelijk aanwezige christelijke levenssfeer en de verteltechnische gaafheid voor de tweede helft van de dertiende eeuw. Het verhaal is aan ons overgeleverd in een zestal 14e- en 15e-eeuwse handschriftfragmenten en een zestal 15e- en 16e-eeuwse gedrukte

uitgaven. Al deze teksten zijn precies volgens handschrift en druk in twee delen uitgegeven door *A.M. Duinhoven* in de reeks *Zwolse Drukken en Herdrukken* (Zwolle 1969).

Voor de oude tekst is in deze uitgave uitgegaan van de, gewoonlijk als *incunabel A* aangeduide, druk van plm. 1487. Het enig bewaard gebleven exemplaar van deze wiegedruk is aanwezig in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag en werd, met een inleiding van *A.M. van Duinhoven*, in facsimilé uitgegeven bij *New Rhine Publishers* (Leiden 1977).

Op een aantal plaatsen waar andere overgeleverde bronnen een vollediger of betrouwbaarder lezing gaven, werd de tekst van *incunabel A* aangevuld of gewijzigd. Vooral de *Karlmeinet*-editie (dit goed bewaard gebleven handschrift bevat een Nederrijnse vertaling van de Karel ende Elegast) bewees hier uitstekende diensten.

Ter wille van de leesbaarheid werd de schrijfwijze van *i/j* en *u/v* aan de geldende normen aangepast en werd de tekst van leestekens voorzien.

De taal

Zelfs een summiere behandeling van het Middelnederlandse taal-eigen zou ver boven de opzet van deze tekstuitgave uitgaan. Toch lijkt het nuttig voor de beginnende lezer van Middeleeuwse teksten enkele opmerkingen te maken die het lezen van zo'n tekst kunnen vergemakkelijken.

a) Om verlenging van een klinker aan te geven wordt in het Middelnederlands de *e* en soms ook de *i* (*y,j*) gebruikt, dus *waer* in plaats van *waar* (vs.1), *woerden* i.p.v. *woorden* (vs. 18).

b) Bij een onkenning wordt vrijwel altijd het woord *en* (soms *ne*) gebruikt (vgl. het Franse *ne-pas*): *niet en spaert* (vs. 34), *niemant en sach* (vs.37).

Soms wordt de onkenning alleen aangegeven door *en*, of zelfs door slechts een restant van dit woord: *En is* (vs. 58), *In vlie* i.p.v. *Ic en vlie niet* (vs. 293).

c) Zeer veelvuldig zien we dat een onbeklemtoond woord (of zelfs een aantal woorden) zich aansluit bij een voorafgaand of volgend beklemtoond woord. Het uiteenhalen van deze *enclises* en *proclises* verduidelijkt de tekst aanzienlijk. In de eerste honderd verzen van de Middelnederlandse tekst zijn deze woordverbindingen in de aantekeningen naast de tekst aangegeven.

De vertaling

Bij de vertaling van de oude tekst in eigentijds proza is gestreefd naar goede leesbaarheid en inhoudelijke juistheid. Bij elk tekstgedeelte is de afweging gemaakt tussen vlotte verteltrant en letterlijke vertaling. Dikwijls is niet voor de soepelste formulering gekozen om sfeer of inhoud van het origineel niet te veel geweld aan te doen.

Stoplappen en herhalingen binnen hetzelfde tekstgedeelte worden veelal weggelaten, omslachtige formuleringen worden doorgaans kernachtiger weergegeven. Ook hierbij werd voortdurend gewaakt voor al te gemakkelijke oplossingen die te zeer in strijd zouden zijn met de typische verteltrant van de oude tekst.

Om de vergelijking van de eigentijdse met de Middeleeuwse tekst te vereenvoudigen werd de vertaling voorzien van de versnummering van het origineel. Hopelijk wordt met deze opzet bereikt dat ook het lezen van het origineel voor de scholier aantrekkelijker wordt. Onbekende woorden, verouderde zegswijzen en ingewikkelde zinsconstructies zullen immers in veel gevallen door een snelle vergelijking met de vertaling herkend worden. Op een aantal plaatsen zijn bovendien woordverklaringen bij de oude tekst gegeven.

Vertalen is interpreteren. Noodgedwongen moest in de vertaling een keus worden gemaakt op plaatsen waar verschil van inzicht mogelijk is.

In de tweede druk werden toelichtende opmerkingen en aanvullende woordverklaringen aan de oude tekst toegevoegd. In de vijfde druk zijn enkele kleine wijzingen in de vertaling aangebracht.

Hessel Adema, 1992

Bij deze achtste druk

In deze achtste druk zijn spel- en zetfouten verwijderd en zijn de vormgeving en uitlijning iets aangepast. In het onderwijs kunnen de verschillende drukken zonder veel bezwaar naast elkaar worden gebruikt.

Luciën de Jong, 2019

Haepe historie en al waer
 Mach ic v tellē hoort naer
 Het was op enē auontstōr
 Dat karel slapē begonde
 Tengelem op den rijn

v Karel de
 Groot

- Dlant was alle gader lijn.
 Hi was keyser ende coninc medē.
 Hoort hier wonder ende waerhede
 Dat den coninc daer gheuel
 10. Dat wetē noch die menige wel
 Tengelem al daer hi lach
 Ende waende op den anderē dach
 Crone draghen ende houden hof
 Om te mēerderen sinen lof
 15. Daer die coninc lach ende sliep
 Een heilich engel aen hē riep
 So dat die coninc ontbrac^b
 Biden woerden die dengel sprac
 En seyde staet op edel man.
 20. Doet haestelic v cleeder an
 Wapent v ende vaert stelen.^c
 God die hiet mi v kruelen
 Die in hemelrike is here
 Of ghi kliest lijf en eere
 25. En skeeldi in deser nacht niet
 So is v euel gheschiet.
 Ghi sulter omē steruen
 Ende uwes leuens deruen

b, niet wist of
 verstaend

c Roven, en
 ylondeven,

d, Ongeval, of
 kwad

DE HISTORIE VAN CONINCK
KAREL ENDE VAN ELEGAST

- Fraeye historie ende al waer
Mach ic u tellen, hoort naer.
Het was op enen avontstonde
Dat karel slapen begonde
5 Tengelem op den rijen.
Dlant was alle gader sijn.
Hi was keyser ende coninc mede.
Hooft hier wonder ende waerhede
Wat den coninc daer ghevel,
10 Dat weten noch die menige wel
Tenghelem al daer hi lach,
Ende waende op den anderen dach
Crone draghen ende houden hof,
Om te meerderen sinen lof.
15 Daer die coninc lach ende sliep,
Een heilich engel aen hem riep,
So dat die coninc ontbrac
Biden woerden die dengel sprac.
Ende seyde: "Staet op edel man.
20 Doet haestelic u cleeder an.
Wapent u ende vaert stelen.
God die hiet mi u bevelen,
Die in hemelrike is here.
Of ghi verliest lijf ende eere.
25 En steeldi in deser nacht niet,
So is u evel geschiet.
Ghi sulter omme sterven
Ende uwes levens derven,
Eer emmermeer scheidt dit hof.
30 Nu verwacht u daer of
Vaert stelen of ghi wilt.
Neemt uwen speere ende uwen schilt.
Wapent u, sit op u paert
Haestelic ende niet en spaert."
35 Dit verhoorde die coninc.
Het docht hem een vreemde dinc,
Want hi daer niemant en sach,
Wat dat roepen bedieden mach,
Hi waendet slapende hebben gehoort,
40 En de hilt hem niet an dat woert,
Ende quam in ander ghedochte.
Die daer die boetscap brochte,
Dengel die van gode quam,
Sprac ten coninc als die was gram:
45 "Staet op karel ende vaert stelen.
God hiet mi u bevelen
Ende ontbiedet u te voren.
Anders hebdi u lijf verloren."
Met dien woerde sweech hi.
50 Ende die coninc riep: "ay mi!"

Tengelem: te Ingelheim, burcht
(palts) van Karel de Grote aan de
Rijn bij Mainz.

Dlant - Dat land: Het land
keyser ende coninc mede:
Karel de Grote was koning der
Franken (768-814) en werd in 800
door de paus tot keizer gekroond

Biden - Bi den: door de
dengel - die engel : de engel

steeldi - steelt ghi
evel: kwaad, onheil
sulter - sult daer

Eer emmermeer: zeker voordat

verhoorde: vernam

waendet - waende het: meende het

hebdi - hebt ghi

KAREL EN ELEGAST

[I Bevel en gehoorzaamheid]

Een mooi en waar gebeurd verhaal kan ik u vertellen,
luister maar.

5 Op een avond ging Karel de Grote slapen in Ingelheim
aan de Rijn. Al het land in de omtrek was van hem, want
hij was keizer en koning. Luister nu naar de wonderlijke,
maar ware gebeurtenissen die de koning daar in Ingelheim
10 overkwamen; velen zullen het zich nog wel herinneren.

Hij wilde er de volgende dag hofdag houden tot
meerdere glorie van zijn keizerschap. Toen hij lag te
15 slapen, werd hij aangeropen door een engel, zodat hij
wakker schrok door wat de engel zei.

‘Sta op, heer,’ sprak de engel, ‘kleedt u snel aan,
20 wapent u en ga uit stelen, anders verliest u uw leven en
uw waardigheid. God draagt mij op u dit te bevelen. Als
u vannacht niet gaat stelen, zal het slecht met u aflopen:
25 u zult dan sterven nog voor de hofdag voorbij is. Neem
deze waarschuwing ter harte en ga uit stelen. Pak uw
30 schild en lans, en bestijg snel uw paard.’

De koning hoorde het wel, maar omdat hij niemand
35 zag, begreep hij niet wat de oproep te betekenen had.
Hij dacht dat hij het gedroomd had en trok zich er niets
40 van aan. Zijn gedachten dwaalden af naar iets anders.

De engel die het bericht gebracht had, sprak nu boos:
‘Sta op, Karel, en ga uit stelen, anders verliest u uw leven.
45 God draagt mij op dit bevel aan u over te brengen; Hij
roept u met klem op Hem te gehoorzamen.’

50 Hierna zweeg de engel. De koning riep geschrokken: